

DOI 10.37491/UNZ.75-76.31
УДК 343.21

Віктор ЗАХАРЧУК¹

ТЯЖКІ НАСЛІДКИ, ЗАВДАНІ ЗЛОЧИНОМ, ЯК ОБСТАВИНА, ЩО ОБТЯЖУЄ ПОКАРАННЯ

Аналізується судова практика призначення покарання в разі, коли кримінальним правопорушенням завдані тяжкі наслідки, що перебувають поза межами об'єктивної сторони його складу. Зважаючи на оціночний характер цієї обставини та відсутність законодавчого роз'яснення її змісту, виокремлені типові помилки, які допускають суди під час кваліфікації тяжких наслідків, завданих злочином, як обставини, що обтяжує покарання. Досліджено порядок призначення покарання в разі, коли кримінальним правопорушенням заподіяно смерть потерпілого, завдана майнова шкода у великому чи особливо великому розмірах тощо. Проаналізовано порядок розмежування тяжких наслідків як обставини, що обтяжує покарання, і як обов'язкової ознаки об'єктивної сторони складу відповідного кримінального правопорушення. Встановлено, що в окремих випадках завдання кримінальним правопорушенням тяжких наслідків потребує додаткової кваліфікації за іншими статтями Кримінального кодексу України. Наведені критерії, за наявності яких тяжкі наслідки, завдані злочином, потрібно враховувати як обставину, що обтяжує покарання. Встановлено, що тяжкі наслідки, завдані злочином, як обставина, що обтяжує покарання, не утворює нової підстави кримінальної відповідальності, адже суд призначає покарання в межах санкції статті. Також під час вирішення судом питання про кримінальну відповідальність винного

¹ кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри кримінального права та процесу,
Хмельницький університет управління та права імені Леоніда Юзькова,
yur_viddil@univer.km.ua,
<https://orcid.org/0000-0002-0896-3747>.

вирішальне значення матимуть ознаки складу кримінального правопорушення, а не наявність обтяжуючих обставин, адже суд повинен призначити покарання в межах, передбачених санкцією статті, що містить ознаки складу конкретного правопорушення. Аргументовано, що основна ознака, яка відмежовує тяжкі наслідки від інших кримінально-протиправних наслідків та від інших обставин, що обтяжують покарання, — це значущість цих обставин, тобто значна сила впливу порівняно з іншими обставинами, що характеризують ступінь тяжкості вчиненого та особу винного. Визнання певних наслідків тяжкими та віднесення їх до обставин, що обтяжують покарання, належить до повноважень суду, який повинен всебічно перевірити докази настання таких наслідків і прийняти остаточне рішення.

Ключові слова: призначення покарання, тяжкі наслідки, смерть потерпілого, значна шкода, кваліфікація.

У багатьох статтях Особливої частини Кримінального кодексу України передбачена диференціація кримінальної відповідальності залежно від конкретних обставин вчинення кримінального правопорушення (вчинене повторно або за попередньою змовою групою осіб, з хуліганських мотивів, з особливою жорстокістю, щодо неповнолітнього тощо). Однак у статті Особливої частини важко, або й взагалі неможливо передбачити всі максимально можливі вияви певного кримінального правопорушення та його наслідки. Тому законодавцем у ч. 1 ст. 67 КК України передбачені обставини, які можуть бути характерні для певного діяння, але при цьому вони перебувають поза межами диспозиції відповідної статті. Саме такі додаткові обставини законодавець наділив властивістю впливати на обрання судом покарання в бік його посилення.

Варто зазначити, що в судовій практиці є досить велика кількість випадків, коли суди, призначаючи покарання, допускають помилки під час встановлення наявності або відсутності обставин, які обтяжують покарання. Ускладнює ситуацію те, що багато обставин, які обтяжують покарання, є оціночними поняттями, зміст яких суд повинен встановити в кожному конкретному випадку. В першу чергу, це стосується такої обставини, як тяжкі наслідки, завдані злочином (п. 5 ч. 1 ст. 67 КК України).

Р. І. Лемеха звертає увагу на те, що за відповідних умов такі наслідки можуть враховуватись під час призначення покарання як показник ступеня тяжкості вчиненого злочину чи особи винного [1, с. 70].

Видається, що основною ознакою, що відмежовує тяжкі наслідки від інших кримінально-протиправних наслідків та від інших обставин, що обтяжують покарання, є значущість цих обставин, тобто значна сила впливу порівняно з іншими обставинами, що характеризують ступінь тяжкості вчиненого та особу винного.

Призначаючи покарання з урахуванням цієї обставини, суд обов'язково повинен враховувати положення ч. 4 ст. 67 КК України, відповідно до якої, якщо будь-яка з обставин, яка обтяжує покарання, перед-

бачена у статті Особливої частини КК України як ознака кримінального правопорушення, що впливає на його кваліфікацію, суд не може ще раз враховувати її під час призначення покарання як такої, що його обтяжує. Про це вказано і в п. 4 постанови пленуму Верховного Суду України «Про практику призначення судами кримінального покарання» від 24 жовтня 2003 року № 7 [2].

Відповідно до правової позиції Верховного Суду України з питань правильного застосування Закону України «Про кримінальну відповідальність», тяжкими наслідками, завданими злочином (п. 5 ч. 1 ст. 67 КК України), слід розуміти ті суспільно небезпечні зміни в об'єкті кримінально-правової охорони, які викликані вчиненням злочину, але виходять за межі його складу [3]. З урахуванням конкретних обставин кримінального правопорушення тяжкими наслідками можуть визнаватися смерть однієї чи декількох осіб, значна шкода здоров'ю людей, майнова шкода у великому чи особливо великому розмірах тощо. Врахування зазначеної обставини як такої, що обтяжує покарання, не відповідатиме вимогам закону, якщо певна обставина (смерть особи) вже оцінена судом як кваліфікуюча ознака кримінального правопорушення [4].

Враховуючи наведене, неправильним вважаємо врахування Новоайдарським районним судом тяжких наслідків у вигляді смерті велосипедиста під час кваліфікації дій Особа_6, який його збив своїм автомобілем, за ч. 2 ст. 286 КК України [5]. Адже в цьому разі наявність тяжких наслідків уже передбачена як ознака кримінального правопорушення, що впливає на його кваліфікацію. А тому в цьому випадку слід було виключити вказану обтяжуючу обставину з вироку.

Аналіз судової практики застосування ст. 286 КК України показує, що випадки такої неправильної кваліфікації трапляються і в інших судових рішеннях. Тому цілком правильною є позиція колегії суддів Судової палати у кримінальних справах Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ, що настання тяжких наслідків, які виразилися в смерті особи під час кваліфікації діяння за ч. 2 ст. 286 КК України, не можна визнавати обставиною, що обтяжує покарання, оскільки зазначена обставина є кваліфікуючою ознакою складу правопорушення, передбаченого ч. 2 ст. 286 КК України [6].

Визнання певних наслідків тяжкими та віднесення їх до обставин, що обтяжують покарання, належить до повноважень суду, який повинен всебічно перевірити докази настання таких наслідків і прийняти остаточне рішення [7, с. 156], причому, як свідчить аналіз судової практики, ті докази, які сторона обвинувачення наводить для обґрунтування того, що настали тяжкі наслідки, не завжди є правильними. Так, Апеляційний суд області, розглядаючи докази потерпілого про те, що суд першої інстанції безпідставно не визнав обставиною, що обтяжує покарання Особа_6, тяжкі наслідки, завдані злочином, якими цей апелянт вважає спричинення йому значної матеріальної шкоди у вигляді серйозних пошкоджень його автомобіля (по справі про кваліфікацію дії Особа_6 в за ч. 2 ст. 286 КК України за ознаками порушення правил безпеки дорожнього руху особою, яка керує транспортним засобом), вказав, що такі доводи не можуть бути

взяті до уваги, оскільки розмір заподіяної кримінальним правопорушенням матеріальної шкоди не визначений положеннями ч. 1 ст. 67 КК України прямо та безпосередньо як обставина, що обтяжує покарання. Що стосується визнання такої шкоди, зважаючи на її розмір, тяжким наслідком, завданим злочинцем у розумінні п. 5 ст. 67 КК України, то воно належить до дискреційних повноважень суду, який під час постановлення оскаржуваного вироку не знайшов для цього достатніх підстав [8].

Тому під час кваліфікації кримінального правопорушення, що завдало тяжкі наслідки, слід правильно визначити, чи такі наслідки враховані в диспозиції статті Особливої частини, чи ні, адже досить часто під час вчення діяння тяжкі наслідки прямо впливають із характеру самого кримінального правопорушення. Також, керуючись принципом повноти кримінально-правової кваліфікації, необхідно встановити, чи не потрібно кваліфікувати настання таких наслідків ще й за іншою статтею КК України, тобто кваліфікувати вчинене за сукупністю кримінальних правопорушень. У такому разі настання тяжких наслідків, які слід кваліфікувати додатково за іншою статтею КК України, також не можна визнавати обставиною, що обтяжує покарання.

Що ж стосується ситуацій, коли наслідки, завдані кримінальним правопорушенням, значно перевищують розмір, необхідний і достатній для кваліфікації діяння за відповідною статтею КК України (наприклад, завдана майнова шкода, що в десятки разів перевищує мінімальний розмір крадіжки в особливо великому розмірі (600 і більше НМДГ), то в таких випадках можна вести мову не про тяжкі наслідки, а про більший ступінь суспільної небезпечності вчиненого діяння. Саме врахування цього загального принципу призначення покарання дозволить у такому випадку застосувати більш суворе покарання.

Також тяжкі наслідки можуть бути оцінені як обтяжуюча обставина лише в разі, коли вони об'єктивно і суб'єктивно пов'язані з діянням винної особи. Коли особа не усвідомлювала, а тим більше не повинна була і не могла усвідомити наявності обставин, що об'єктивно позначилися на розмірі наслідків, останні ні за яких умов не можуть обтяжувати відповідальність. Це ґрунтується на загальному положенні теорії права про те, що не тільки наслідки, а й будь-які інші обтяжуючі обставини, за яких вчиняється правопорушення, можуть бути поставлені у вину тільки в тому випадку, якщо вони охоплювалися свідомістю особи (при умислі) або могли бути усвідомлені (за необережності).

А тому для визнання тих чи інших тяжких наслідків обтяжуючою обставиною в кожному конкретному випадку суду необхідно встановлювати причинно-наслідковий зв'язок між діянням винного і викликаними таким діянням негативними змінами в об'єкті кримінально-правової охорони.

Безпосереднє настання тяжких наслідків може бути під час вчинення таких кримінальних правопорушень, як: шахрайство (ст. 190 КК України), незаконна порубка або незаконне перевезення, зберігання, збут лісу (ст. 246 КК України), незаконне полювання (ст. 248 КК України) та інших, — які об'єктивно можуть спричинити тяжкі наслідки, що не є

ознакою конкретного складу кримінального правопорушення. Наприклад, у результаті вчинення шахрайських дій сім'я з дітьми може бути позбавлена єдиного житла.

До більш віддалених (похідних) тяжких наслідків можна віднести, наприклад, смерть новонародженого, залишеного без харчування і догляду, при засудженні винного за вбивство матері новонародженого, позбавлення великої родини годувальника, якщо винному були відомі такі обставини тощо [1, с. 72].

Водночас видається неправильним визначення Харківським районним судом у справі про умисне вбивство з корисливих мотивів, обставиною, що обтяжує покарання Особа_4, згідно з п. 5 ст. 67 КК України, тяжкі наслідки завдані злочином, які виразились у втраті дитини Особа_8, її батьками, а також у порушенні обвинуваченим Особа_4, гарантованого державою у ст. 27 Конституції України невід'ємного права на життя [9]. Дійсно, смерть дитини є надзвичайно тяжким і непоправним лихом для батьків. Але такі наслідки є більш морально-психологічними, і саме вони дозволяють віднести це діяння до особливо тяжких кримінальних правопорушень.

Тяжкі наслідки можуть настати під час здійснення як умисних, так і необережних кримінальних правопорушень, а тому, незалежно від форми вини, суд вправі визнати цю обставину такою, що обтяжує покарання. Як зазначає А. В. Василевський, визначення ступеня тяжкості наслідків залежить від характеру і ступеня шкідливих змін в об'єкті, але їхня тяжкість не може залежати від інших елементів складу злочину (формою вини, способом вчинення, ознаками суб'єкта) і не визначається ними [10, с. 21].

Чи є наслідки кримінального правопорушення тяжкими, врешті-решт вирішує суд. При цьому оцінці повинні бути піддані умови, в яких скоєно кримінальне правопорушення, значимість об'єкта посягання та інші обставини, що мають істотне значення. Також суд, відповідно до ч. 2 ст. 67 КК України, навіть встановивши, що тяжкі наслідки дійсно завдані, залежно від характеру вчиненого кримінального правопорушення, може не врахувати цю обставину як таку, що обтяжує покарання.

У зв'язку з цим, неправильним є врахування Орджонікідським міським судом Дніпровської області смерті потерпілого, якому були спричинені умисні тяжкі тілесні ушкодження, як тяжкі наслідки, завдані злочином відповідно до п. 5 ч. 1 ст. 67 КК України [11], адже смерть потерпілого цілком охоплюється кваліфікуючою ознакою цього складу кримінального правопорушення (ч. 2 ст. 121 КК України). Посилання на інші тяжкі наслідки, окрім смерті потерпілого, в судовому рішенні не наведено. Водночас Хустський районний суд Закарпатської області під час призначення покарання за умисне вбивство в результаті п'яної сварки (ч. 1 ст. 115 КК України) врахував тяжкі наслідки, завдані злочином, як обставину, що обтяжує покарання, хоча при цьому навіть не вказав, в чому вони полягають [12]. Аналогічне рішення було прийняте цим же районним судом по іншій справі про умисне вбивство без кваліфікуючих знак [13].

У справах про умисне вбивство органи досудового розслідування також досить часто обставиною, що обтяжує покарання, відповідно до п. 5 ч. 1 ст. 67 КК України визнають тяжкі наслідки, завдані злочином

(смерть потерпілого). Водночас відповідно до ч. 4 ст. 67 КК України суди виключають вказану обставину з обвинувачення, оскільки наслідки у виді заподіяння смерті людині безпосередньо входять у межі складу кримінального правопорушення, що посягає на життя людини [14]. Подібні випадки мають місце і в інших судових справах, де суди цілком правильно не відносять до тяжких наслідків ті наслідки, що включені в диспозицію відповідної статті (наприклад, ст. 135 КК України [15]).

Також правильним є те, що суд під час розгляду справи не визнав апеляційні скарги прокурора обставиною, що обтяжує покарання Особи_3 за вчинення кримінального правопорушення, передбаченого ч. 2 ст. 286 КК України, настання тяжких наслідків, зокрема смерть єдиного сина потерпілих, чим останнім були спричинені моральні страждання. У вирокі колегією суддів було вказано, що настання тяжких наслідків, зокрема смерть потерпілого, визначили остаточну кваліфікацію дій обвинуваченого за ч. 2 ст. 286 КК України, а моральні страждання перебувають поза межами об'єктивної сторони цього складу кримінального правопорушення і можуть бути відшкодовані шляхом подання потерпілими цивільного позову [16].

Щодо неможливості врахування значної майнової шкоди, яка є ознакою кваліфікованого складу привласнення майна, шляхом зловживання службовим становищем, як обставини, що обтяжує покарання, слід навести рішення Франківського районного суду м. Львова щодо обвинувачення Особа_1 у вчиненні кримінального правопорушення, передбаченого ч. 4 ст. 191 КК України, де було правильно вказано, що судом не встановлено такої обтяжуючої обставини, як спричинення злочином тяжких наслідків (п. 5 ст. 67 КК України), про яку вказує прокурор, оскільки розмір спричиненої злочином шкоди враховано як кваліфікуючу ознаку ст. 191 КК України — розтрата, вчинена у великих розмірах (ч. 4 ст. 191 КК України) [17].

Подібні випадки також трапляються і щодо шахрайства, яким заподіяна значна майнова шкода. Так, суди не відносять тяжких наслідків, завданих злочином, спричинення великого матеріального збитку (зазначених у обвинувальному акті), оскільки ця обставина передбачена диспозицією ч. 3 ст. 190 КК України як ознака кримінального правопорушення, що впливає на його кваліфікацію [18].

Досить цікавим є рішення Тальнівського районного суду Черкаської області, який під час визнання особи винною за вчинення службових кримінальних правопорушень та призначення покарання врахував тяжкі наслідки у вигляді підриву авторитету влади [19]. Таке рішення є правильним, адже на сьогодні у службових кримінальних правопорушеннях тяжкі наслідки можуть мати лише відповідне майнове вираження, тоді як наслідки немайнового характеру, які не піддаються грошовій оцінці, не можна визнавати тяжкими. За таких умов підрив авторитету органів влади дійсно перебуває у причинному зв'язку із діянням, при цьому не входить у межі його складу.

Отож тяжкі наслідки, завдані злочином як обставина, що обтяжує покарання, знаходяться поза межами як основного, так і кваліфікованого

складу кримінального правопорушення, при цьому вони перебувають у тісному зв'язку із вчиненим діянням та з особою винного і впливають на призначення покарання. Типовими помилками, які допускають суди під час визнання тяжких наслідків обставиною, що обтяжує покарання, є те, що вони інколи враховують цю обставину як обов'язкову ознаку основного або кваліфікованого складу кримінального правопорушення і водночас обставиною, що обтяжує покарання, що є недопустимо. Також інколи суди вказують на таку обставину, при цьому у вирокі не деталізують, у чому ж вона конкретно виявляється та чи перебуває у причинно-наслідковому зв'язку із діянням.

Список використаних джерел

1. *Лемеха Р. І.* Тяжкі наслідки як наскрізне кримінально-правове поняття. Львів : Растр-7, 2017. 180 с.
2. Про практику призначення судами кримінального покарання. Постанова Пленуму Верховного Суду України від 24.10.2003 р. № 7. *Верховна Рада України. Законодавство України.* URL : <http://bit.ly/3qUhJcu>.
3. Огляд судової практики Касаційного кримінального суду у складі Верховного Суду щодо призначення покарання / упоряд.: В. В. Щепоткіна; відпов. за вип. Р. Ш. Бабанли. Київ, 2019. 21 с. *Верховний Суд.* URL : <https://bit.ly/2NmquhQ>.
4. *Слуцька Т. І.* Деякі правові позиції Верховного Суду з питань застосування закону України про кримінальну відповідальність (систематизована добірка) за 2018 рік (19.06.2019). *Протокол.* URL : <http://bit.ly/3eLPtXq>.
5. Рішення Новоайдарського районного суду Луганської області від 24.02.2014 р. у справі № 419/287/13-к. *Єдиний державний реєстр судових рішень.* URL : <http://bit.ly/30O2Z4n>.
6. Ухвала Колегії судців Судової палати у кримінальних справах Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ від 03.08.2012 р. у справі № 5-3271км12. *Єдиний державний реєстр судових рішень.* URL : <http://bit.ly/2OTSHwZ>.
7. *Федорчук І. М.* Обставини, які обтяжують покарання за кримінальним правом України. Львів : ЛьвДУВС, 2017. 240 с.
8. Рішення Апеляційного суду Дніпропетровської області від 15.11.2017 р. у справі № 180/1382/16-к. *Єдиний державний реєстр судових рішень.* URL : <http://bit.ly/38JnLXu>.
9. Рішення Харківського районного суду Харківської області від 02.08.2013 р. у справі № 2034/13730/2012. *Єдиний державний реєстр судових рішень.* URL : <http://bit.ly/2Q28I4q>.
10. Дифференциация ответственности в уголовном праве. СПб. : Юридический центр Пресс, 2003. 298 с.
11. Вирок Орджонікідського міського суду Дніпропетровської області від 05.12.2009 р. у справі № 1-72/09. *Єдиний державний реєстр судових рішень.* URL : <http://bit.ly/3tqRFHh>.
12. Вирок Хустського районного суду Закарпатської області від 27.05.2013 р. у справі № 713/5232/12. *Єдиний державний реєстр судових рішень.* URL : <http://bit.ly/3qOvY2x>.
13. Вирок Хустського районного суду Закарпатської області від 09.07.2014 р. у справі № 309/3500/13-к. *Єдиний державний реєстр судових рішень.* URL : <http://bit.ly/3qQ7C8F>.

14. Вирок Фастівського міськрайонного суду Київської області від 19.05.2014 р. у справі № 381/1337/13-к. *Єдиний державний реєстр судових рішень*. URL : <http://bit.ly/3eMPN8i>.
15. Вирок Виноградівського районного суду Закарпатської області від 26.07.2013 р. у справі № 299/1539/13-к. *Єдиний державний реєстр судових рішень*. URL : <http://bit.ly/3eJZCDI>.
16. Вирок Апеляційного суду Хмельницької області від 12.05.2016 р. у справі № 686/21565/15-к. *Єдиний державний реєстр судових рішень*. URL : <http://bit.ly/3trOwHH>.
17. Вирок Франківського районного суду м. Львова від 03.04.2017 р. у справі № 465/3721/14-к. *Єдиний державний реєстр судових рішень*. URL : <http://bit.ly/3vuCVJR>.
18. Вирок Жовтневого районного суду м. Запоріжжя від 10.07.2014 р. у справі № 1-кп/331/325/14. *Єдиний державний реєстр судових рішень*. URL : <http://bit.ly/3tEgqR5>.
19. Вирок Тальнівського районного суду Черкаської області від 01.03.2012 р. у справі № 1-49/12. *Єдиний державний реєстр судових рішень*. URL : <http://bit.ly/3cHbqnw>.

Надійшла до редакції 12.09.2020

Viktor ZAKHARCHUK

Leonid Yuzkov Khmelnytskyi University of Management and Law

Serious Consequences Caused by the Crime as an Aggravating Circumstance

The judicial practice of sentencing is analyzed in the case when a criminal offense has serious consequences that are outside the objective side of a certain socially dangerous act. Given the evaluative nature of this circumstance and the lack of legislative explanation of its content, there are typical mistakes that courts make in classifying the serious consequences of the crime as an aggravating circumstance. The order of sentencing in the case when the death of the victim was caused by a criminal offense, property damage in large or especially large amounts, etc. was investigated. The procedure for distinguishing serious consequences as an aggravating circumstance and as a mandatory feature of the objective side of the relevant criminal offense is analyzed. It is established that in some cases the task of a serious criminal offense requires additional qualification under other articles of the Criminal Code of Ukraine. The article proposes the criteria with serious consequences of the crime should be considered as an aggravating circumstance. It is established that the grave consequences caused by the crime as an aggravating circumstance do not form a new basis for criminal liability, as the court imposes punishment within the sanction of the article. Also, when the court decides the issue of criminal responsibility of the perpetrator, the signs of the composition of the criminal offense will be crucial, and not the presence of aggravating circumstances. After all, the court must impose a penalty within the limits provided by the sanction of the article containing the elements of a particular offense. It is argued that the main feature that distinguishes serious consequences from other criminal offenses and from other aggravating circumstances is the significance of these circumstances, i.e. the significant strength of influence compared to other circumstances that characterize the severity of the crime and the perpetrator. Recognition of certain consequences as grave and classifying them as aggravating circumstances belongs to the court, which must thoroughly examine the evidence of the occurrence of such consequences and make a final decision.

Keywords: *sentencing, severe consequences, death of victim, significant damage, qualification.*